

МИХАЙЛО АКСЕЛЬ ШМІДТ –
ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ
(До перевидання книжки „Україна. Країна майбутнього”
українською мовою)

Значення праці Акселя Шмідта “Україна. Країна майбутнього”, котра побачила світ 1939 року в Берліні, розглядають сьогодні з двох основних позицій. Одні подають її як виконання замовлення офіційних кіл Німеччини з метою кращого вивчення майбутніх “східних провінцій”. Інші ж розглядають працю А. Шмідта як черговий пласт історичного дослідження про українські землі, що містить виключно науковий інтерес. Можемо оцінювати обидва варіанти, хоча жоден із них не применшує історичне значення книжки “Україна. Країна майбутнього”.

Політичні події в Європі, які стрімко відбувалися у першій половині ХХ століття, привертала увагу до багатьох великих і малих народів, великих і малих держав. Це було логічним проявом тогочасного суспільно-політичного прогресу, пошуку нових суспільних форм відносин, міжнародних стандартів тощо. З-поміж різноманітних зовнішньополітичних орієнтирів країн Європейського континенту виділялася вісь “Схід – Захід”, яка протиставляла майбутньому розвитку цивілізації масштабні зміни на політичній карті світу.

Умовний “Захід” у цьому відношенні представляла Німеччина, яка неодноразово в своїй історії заявляла про далекоглядні плани щодо східних просторів. Тому інтерес учених, дослідників та навіть аматорів-країнознавців до східних рубежів німецьких земель, великої території, заселеної слов'янським ареалом, був не випадковим, а скоріше логічним, вмотивованим, прогнозованим.

Очевидно, і праця Акселя Шмідта “Україна. Країна майбутнього” носила поміж історично інформаційного й політично значимий характер. Для розуміння важливості змісту книжки слід заглянути в передісторію актуальності для німецьких читачів, у тому числі й політичних кіл, “української тематики”.

Зацікавленість Україною особливо відчутно прослідковується з початку ХХ століття, коли Німеччина почала виношувати далекоглядні плани власного політичного лідерства в Європі. Звичайно, що здійснення таких мрій певною мірою залежало від сили потенційних супротивників, зокрема так званих супердержав, до яких традиційно відносили Росію. У цьому відношенні бралися до уваги всі слабкі важелі державного організму. Одним із таких, як розмірковували політики в Німеччині, був багатонаціональний склад Російської імперії, окремі народи в складі якої були реально спрямовані на здобуття національної незалежності.

Особливе місце німецькими стратегами відводилося українському національному рухові. Тому, один із ключових акцентів було зроблено на

традиційній самобутності українського народу. Його історичних етапах державності, героїчних спротах поневолювачам тощо.

Ще задовго до Першої світової війни при Міністерстві закордонних справ Німеччини почав діяти спеціальний відділ для збору інформації й аналізу проблем України. Відомо також, що досить прихильно до українського руху ставився наслідний принц Австро-Угорщини Франц-Фердинанд і воєнне міністерство країни.

У 1906 році канцлер Німеччини Бенгард Б'юлов заявляв, що Росію цілком можливо звести “до рівня другорядної держави лише у випадку її соціального розкладу або ж втрати нею України”. Щодо останнього, то наводилися цілком логічні цифри про реальний економічний розвиток Російської імперії та місце українських земель у цьому процесі. На початку ХХ століття Україна була одним із найдинамічніших регіонів, де зосереджувалася значна частина всеросійського економічного потенціалу (це і кам'яне вугілля, марганцева і залізна руда, сіль, чотири п'яті загальнодержавного цукру, дев'ять десятих експортного хліба, інше). Набирали обертів оборонна, хімічна, металургійна промисловість, машино- і кораблебудування.

У 1910 – 1911 роках в Галичині проходили тасмні зустрічі діячів українського руху Андрея Шептицького, Євгена Чикаленка, Миколи Лисенка, Миколи Міхновського, В'ячеслава Липинського, Л. Юркевича, В. Степанковського та інших з представниками німецького та австро-угорського політичних відомств щодо створення організації, яка б у випадку війни виступила на боці країни – противника Росії.

Існують також дані, що Німеччина виділяла відповідні грошові суми на підтримку українських організацій і друкованих видань, зокрема журнал “Ukrainische Rundschau” та львівську газету “Діло”. У 1912 році варшавська газета “Slovo” також повідомляла про фінансування німецьким посольством у Відні журналу “Ukrainische Rundschau” через посередництво його радника Дітріха фон Бергмана-Гольвега.

У цілому німецька політика по відношенню до Східної Європи формувалася в трьох своєрідних центрах, які акумулювали дослідження в напрямку “українського питання”. Перший із них був представлений групою професора Отто Герша, котра орієнтувалася на добросусідські відносини з Росією і не була популярною.

Другий центр був найвпливовішим і досить радикальним. Його представляла Пангерманська Ліга і Партія Вітчизни, котрі ставили за мету розгром Росії внаслідок війни і відсунення її кордонів далеко на схід. Прихильники цього напрямку розглядали українських рух як фактор, який може реально послабити Росію. Мова йшла навіть про встановлення незалежності України, але в межах стратегії східної німецької експансії.

І нарешті, третій центр східноєвропейської німецької політики був зосереджений навколо журналістсько-академічної групи, найкращими представниками якої були Пауль Рорбах, Рудольф Ойкен, Аксель Шмідт та

ін. Ця група виступала за надання "незалежності неросійським народам Російської імперії". Ключову роль у цьому процесі вони відводили Україні, розглядаючи її потенційно головним форпостом у Східній Європі проти експансії Росії на Захід.

Щодо особистості Акселя Шмідта, то його прихильність до України не обмежувалася суто політико-стратегічним баченням німців. Його перу як історика і публіциста належать розвідки про прибалтійські та білоруські землі. Довгий час його цікавила доля царської сім'ї, зокрема місце й роль у ній Г. Распутіна та ін. Працюючи журналістом і редактором популярних в Німеччині часописів "Німецька політика", "Німецька думка", "Україна", він досить активно вивчав і висвітлював "українське питання". До того ж він був одним із ініціаторів діяльності "Німецько-українського товариства".

Праця Акселя Шмідта "Україна. Країна майбутнього" стала однією із перших в зарубіжній історіографії, яка присвячена в тому числі й Карпатській Україні. Перебуваючи у дипломатичній місії консула Німеччини Г. Гофмана в Хусті, А. Шмідт на власні очі бачив, як живе й розбудовує своє майбутнє Карпатський край.

У радянські часи праця Акселя Шмідта піддавалася гострій критиці, оскільки, на думку вчених, німець намагався сфальсифікувати історію українських земель, виконував замовлення німецьких спецслужб з метою якнайкращого ознайомлення громадськості Німеччини з "українським питанням". Однак, сам автор заперечував ідею написання книжки на замовлення офіційної німецької влади. Це частково підтверджує й авторський зміст книжки. Він писав, що у листопаді 1938 року до нього звернулися представники видавництва "Reimar Hobbing" з проханням написати книжку про Україну. Відомо, що тоді про українські землі писали дуже часто як в зарубіжній пресі, так і в окремих виданнях. Одним словом, тема України була як ніколи актуальною.

У процесі написання своєї праці Аксель Шмідт постійно підтримував контакти з відомими українськими вченими. Зокрема, він активно консультувався з професорами Українського вільного університету І. Мірчуком та З. Кузелею.

Щодо тієї частини книжки, яка стосується Закарпаття, то слід відмітити, що автор ставиться до Карпатської України з симпатією, хоч і простежує її історію в загальноукраїнському контексті. Він об'єктивно визначив умови, в яких опинилося Закарпаття після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року, вказавши причиною такого стану речей політичне інтриганство офіційних політичних кіл Польщі, Угорщини, Німеччини, Радянського Союзу. Опинившись "у повітрі", Карпатська Україна була змушена для власного захисту, як зазначає А. Шмідт, формувати загони карпатських січовиків, які "були необучені військовій справі, але сповнені обов'язку і духу захищати волю, свою державність". І хоча праця була опублікована вже під час окупації Карпатської України угорцями, автор резюмував: "Карпатська Україна була сповнена бажання, доказуючи волю і

стремління українців, у майбутньому бачити і створити свою власну державу". Власне ця ідея й була реалізована на початку 90-х років XX століття, а державотворча потуга Карпатської України вписана в літопис політичного будівництва Української нації.

І як би не точилися суперечки з приводу мети її написання, історичне значення книжки Акселя Шмідта "Україна. Країна майбутнього" безперечно є знаковим, оскільки у той час вона змальовувала українські землі в її об'єктивному буденному вираженні, зі своїми проблемами й перспективами. Тоді для європейців вона дала цілісне уявлення про українську історію, її культурно-духовне життя, її історичні державотворчі потуги й українську націю як єдиний етнічний організм.

Мarian ТОКАР
(*м. Ужгород*)